

O NOSIVCIH SLOVENSKIH ŠEMSKIH OBIČAJEV

Niko Kuret

Maska je bila od nekdaj *izključena pravica moškega*¹ in si jo je prilastil že paleolitski lovec. Zadržni v *tajne zveze* so maskirani moški izoblikovali *mitična obredja*, katerih ostanki so *današnji šemski običaji*.

Tajne moške zveze so spoznavali narodoslovcji najprej med primitivnimi ljudstvi izvenevropskih celin.² Šele natančnejši študij antike in germanskih starožitnosti jih je začel odkrivati tudi na evropskih tleh.³ Danes vidimo v moških zvezah sociološki fenomen, ki so ga na začetku svoje razvojne poti poznala vsa ljudstva sveta.

Člani moških zvez so gojili *kult mrtvih*. Maskirani so opuščali svojo individualnost ter reinkarnirali prednike.⁴ Postali so mitično-obredne

¹ Mircea Eliade je to dejstvo ponazoril z duhovito antitezo: moški se šemi, ženska se razgalja. »La forza magicoreligiosa della donna è vertiginosamente accresciuta dalla nudità rituale. La più completa epifania della Grande Madre è appunto la nudità... L'uomo invece aumenta le sue possibilità magico-religiose proprio dissimulando il volto e camuffando il corpo...« (Enciclopedia Universale dell'Arte VIII. Venezia-Roma 1963, p. b. Maschera, pogl. Le origini mitico-rituali, stolpca 877—878. Prim. s tem obredno oranje v Rusiji s plugom, ki ga vlečejo gola dekleta (J. Norden, Der Brauch des Umpflügens in Russland, v: Illustrierte Zeitung 92, Leipzig 1889, 15. 6., str. 615)!

² Prim. znano delo L. Frobeniusa, Masken und Geheimbünde Afrikas. Halle 1898 (= Acta novae academiae caesariae Leopoldino-Carolinae germanicae naturae curiosorum, Bd. 74, Nr. 1—4, 1—278).

³ Veroslovne osnove je pokazal H. Usener 1893 na 42. sestanku nemških filologov na Dunaju, gl. Vorträge und Aufsätze. Leipzig 1907, 103 sl. Fundamentalno ostaja delo H. Schurtza Altersklassen und Männerbünde, eine Darstellung der Grundformen der Gesellschaft. Berlin 1902. Iz germanistične šole prof. Mucha na Dunaju je izšla Lily Weiser, ki je objavila delo Altgermanische Jünglingsweihen und Männerbünde. Bühl/Baden 1927 (= Bausteine zur Religionswissenschaft und Volkskunde, 1). Nekatero njene formulacije so problematične! Nadaljevali so: Otto Höfler, Kultische Geheimbünde der Germanen I. Frankfurt/Main 1935 (nedokončano); Richard Wolfram, Schwerttanz und Männerbund. Kassel 1936 sl. (nedokončano) in isti, Männerbünde in Rumänien, v: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien LXIV. Wien 1934, 112 sl.; k temu še: Alexander Slawik, Kultische Geheimbünde der Japaner. Eine vergleichende Studie. Wien 1936 (= Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, 4). — Prim. tudi: F. Behn, Vorgeschichtliches Maskenbrauchtum, v: Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-histor. Klasse 102. Berlin 1935.

⁴ O tem gl. že pred 50 leti Karl Meuli, Maske, Maskereien, v: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens V. Berlin und Leipzig 1933, stolpci 1744

osebe, asimilirane mitičnemu Predniku, začetniku rodu, ki je prvi spoznal smrt, prvi postal »nekdo drug«. V zboru maskirancev je Prednik — maskiran med maskiranci — na mistični način obnovil, »zaigral« bajko o tem ter uvedel godne, dozorele mlade moške v skrivnostni smrti in življenja (inicijacija). Vsako leto ob določenih časih, periodično, *so se rajniki vračali na svet* in vsakokrat se je obredje ponavljalo.⁵

Razkroju starega verstva in z njim zvezani izvotlitvi mitičnih obredij sledi seveda razkroj tajnih moških zvez v njihovi prvotni obliki in zasnovi. Malo ali ničesar ne vemo, kako je ta razkroj potekal v Evropi. Očitno pa je, da so — porojene najbrž iz drugih potreb in okoliščin — na mesto moških družb stopile *družbe mladeničev*.

Mitično-obredne naloge teh družb so nejasne. Drži pa, da so prevzele nekaj dediščine moških zvez, med njo predvsem — *maske in maskiranje*.⁶ Verjetno je tudi, da so se stara obredja prav med mladino ob razkroju verstva iz prvotne liturgične resnosti sprevergla v burlesknost.⁷ Res je tudi, da se je jedro starih verovanj trdoživo ohranilo do današnjih dni.

Fantovske družbe so torej v Evropi skozi stoletja, če ne tisočletja ohranile arhaično izročilo,⁸ kakor so ga dedovali rodovi moških od paleolitika dalje. Ohranile so nam osnovne tipe mask: živalsko ali zoomorfno masko iz paleolitika, antropomorfn masko iz neolitika in poznejših dob, zraven pa so sprejemale nove prvine, nove oblike in spremembe, ki so jih prinašali časi od srednjega veka dalje. Tako smo tudi Slovenci — da ne govorimo o drugi Evropi — tja do prve svetovne vojne imeli bogato zakladnico šemskih likov in obredij, le da se tako rekoč nihče ni brigal zanjo. To, kar je mogla pokazati letos (1963) razstava slovenskih ljudskih mask v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani,⁹ je samo odblesek nekdanjega bogastva.

do 1852. — V sklepnem odstavku poudarja, da maskiranih likov rajnikov sicer ne moremo enačiti z Mannhardtovimi »vegetacijskimi demoni«, da pa so se brez dvoma številna numina te vrste spojila z maskiranimi liki rajnikov.

⁵ Prim. Eliade, n. d., stolpec 879—880.

⁶ Meuli, n. d., stolpec 1818 sl.

⁷ To opažamo v območju grško-rimskega verstva pod konec antike (gl. H. Reich, *Der Mimus*, Berlin 1905). Tudi pri nas je Pustov pokop priložnost za persifliranje cerkvenih pogrebnih obredov. Zaradi tega je Friderik Baraga kot kaplan v Metliki leta 1829 izzval mučen incident (J. Navratil, *LMS* 1890, 55).

⁸ Zlasti izrazito v Svici, kjer so bile tudi najtemeljiteje obdelane: Gian Caduff, *Die Knabenschaften Graubündens. Eine volkskundlich-kulturhistorische Studie*. Chur b. l. (1932). — Pri nas se je dotaknil (vzhodnoštajerskih) fantovščin med prvimi Josip Karba, *Narodne šege*, v: *Slovenske večernice* 45 (Celovec 1891) 95 sl. Podobno tudi: Vid Habjanič, *Frjanovo*, v: *ZNZO* 9 (Zagreb 1904) 145 sl. — Inštitut za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani je posvetil svojo vprašalnico št. 8 (1961) »fantovski vaški skupnosti«. Odziv nanjo je bil pičel, vsebinsko pa dovolj bogat. Delo kliče po nadaljevanju.

⁹ Prim. vodnik po razstavi: *Slovenske ljudske maske*. Razstava v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Ljubljana 1963 (cikl.).

*Z razstave slovenskih ljudskih mask v Slovenskem etnografskem muzeju
od aprila do decembra 1963*

Zgoraj: dobropoljska mačkara (Dolenjska) — Ta bršljanast, Cerkno (Primorska);
spodaj: Soura (Tolmin), Pust (Drežnica), Ta cunjast (Kubed), trije Skoromati
(Brkini)

Da se je v *fantovskih družbah* neposredno nadaljevalo arhaično mitično-obredno izročilo moških zvez, čeprav že izvotleno in groteskno popačeno, dokazuje *vedenje* maskirancev. Le-to je bilo do najnovejših časov natanko takšno, kot so ga arhaične predstave predpisovale reinkarniranim rajnikom ob vrnitvi na svet živih. Rajnik, ki se je vrnil na svoj dom, je med živimi najprej stresel svoj srd zaradi izgubljenega življenja in imetja, je zato domače tepel, mazal s sajami, pepelom ali moko, jih móčil, zahteval od njih dar (odkupnino), skušal kaj ukrastj ali premakniti. Pri tem je dosledno molčal ali izgovarjal redke besede s spremenjenim glasom. V hoji je posnemal plavanje duhov, v ritmu poskakoval, z žvenketom zvoncev in truščem drugih zvočij in ropotal posnemal hrupni spreved množice rajnikov (»divja jaga«). Toda rajnik ni bil samo zloben. Bil je hkrati dober. Domači so si želeli nevšečnosti, ki jih je prinašal njegov obisk, ker so bili prepričani, da jim zapušča tudi obilje blagoslova za novo leto... Ta zelo posplošeni opis velja tudi za *vedenje* naših maskirancev.

Končno pa potrjuje zvezo z mitičnimi predstavami starih moških zvez tudi *doba* maskiranja. Odkar vemo, se pojavljajo šeme ob določenih časih, ki so isti pri nas in drugod v Evropi: ob koncu ali na začetku sončnega leta (pri nas samo še v Bohinju!) ter ob koncu ali začetku cikla letnih časov (zima > pomlad, »pust«!). Ob teh časih so se po arhaičnem verovanju rajniki vračali iz onostranstva. V te čase gredo vsi ali skoraj vsi šemski obhodi. — V teh časih, ko poljsko delo počiva in so shrambe polne, pa so že od nekdaj tudi svatovali. In na svatbe so prihajali, sledeč stari dolžnosti in pravici, našemljeni fantje: duhovi prednikov so prinašali blagoslov mlademu paru.¹⁰

Vse to je bilo do prve svetovne vojne tudi na Slovenskem še živo in spoznavno. V dobi med obema vojnama pa so se začele fantovske družbe razkrajati. Beg v mesta in zaposlitev v tovarnah, ki sta značilna posebno za čas po drugi svetovni vojni, sta jim zadala smrtni udarec.

Posihmal odstopajo fantje kot dosedanji *nosivci* šemskih običajev svoje mesto zmerom bolj *otrokom*. Na drugi strani pa nenadoma *ženske* (dekleta, a tudi poročene žene) vdirajo v tisočletja prepovedano področje!

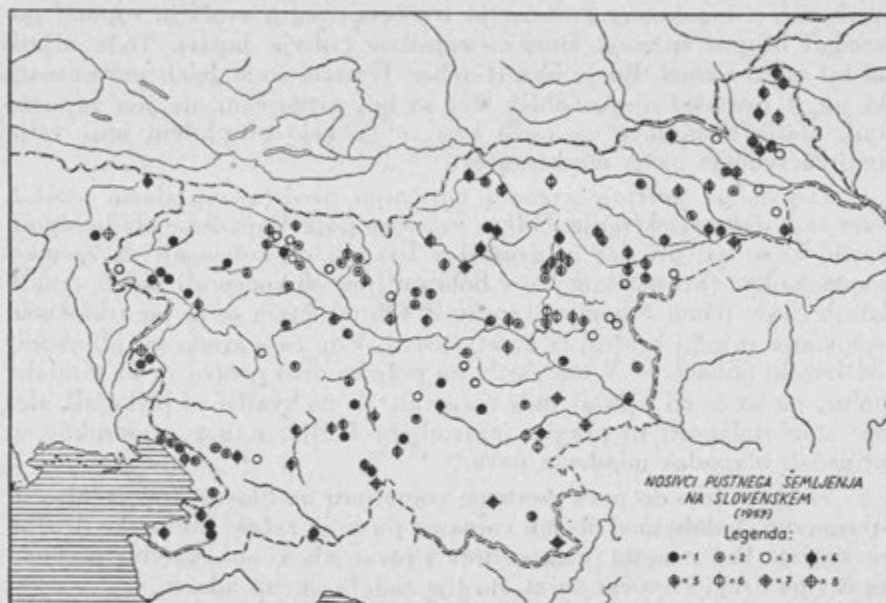
Sociološki premik bo nujno imel za posledico spremembo tipologije mask in izginotje poslednjih ostankov arhaičnih obredij. Saj ne otroci ne ženske ne sprejemajo tradicionalnih tipov mask in ne agirajo po starodavnih nenapisanih scenarijih. Oboji ustrezajo vsak zase pač le psihološki potrebi po šemljenju, po »spremembi jaza«,¹¹ s tem pa prispevajo k uničenju arhaične šemske dediščine in k nivelizaciji šemljenja.

¹⁰ Tako tudi Meuli, n. d., stolpec 1821, b.

¹¹ O tem gl. G. B u r a u d, *Les Masques*. Paris 1961 (= *Hommes et faits de l'histoire*, 55). — In še: Jean-Louis B é d o u i n, *Les Masques*. Paris 1961 (= *Que sais-je?* 905), zlasti: *Le Masque, sa psychologie*, 5–22.

Krepko oporo imajo v industrializaciji proizvodnje krink. Šemljenje bo ostalo ventil in zabava, njegova starodavna mitično-obredna vsebina pa pojde v muzej in v kabinete etnologov.

Te splošne ugotovitve nam nazorno potrjujejo podrobni podatki v gradivu o slovenskih maskah, ki ga hrani in dopolnjuje Inštitut za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani. Leta 1956 je razposlal vprašalnico št. 5, naslednje leto ji je sledila vprašalnica št. 6. Obe sta z

Legenda. — Šemijo se 1: fantje, 2: fantje in otroci, 3: samo otroci, 4: fantje in dekleta, 5: fantje, otroci in dekleta, 6: otroci in dekleta, 7: z vsemi drugimi tudi poročene žene; 8: samo ženske (dekleta in žene)

S.: Die Träger der Faschnachtsmaskereien in Slowenien

Es maskieren sich 1: Burschen, 2: Burschen und Kinder, 3: nur Kinder, 4: Burschen und Mädchen, 5: Burschen, Kinder und Mädchen, 6: Kinder und Mädchen, 7: mit allen anderen auch verheiratete Frauen; 8: nur weibliche Personen (Mädchen und Frauen)

vprašanji zajeli ves kompleks slovenskih šemskih običajev. Poročevalci so se nanji razmeroma dobro odzvali. Za nas prihaja v poštev vprašalnica št. 5, ki ima pod odst. II (Pustne maškare) med drugim vprašanje:

5. Kdo se v glavnem šemi? a) Otroci, fantje... b) Se šemijo tudi ženske? (Da — ne.) Katere?...

Čeprav inštitutova poročevavska mreža ni popolna, nam dajejo odgovori vendar dosti zanesljivo podobo o stanju šemskih običajev na Slovenskem pod konec 1956. Letnico poudarjam zato, ker se stvari na našem podeželju tako naglo spreminjajo, da njihovega izginjanja skoraj ne moremo zasledovati. Iz odgovorov razbiramo očitni razkroj šemskih običajev našega podeželja (da so zakonitosti v mestih drugačne, je naravno).¹² Kraji, kjer je šemljenje še izključna fantovska zadeva, so danes že redkost!

Bežno si oglejmo stanje po slovenskih pokrajinah.¹³

Prekmurje¹⁴ fantovske šemske pravice ne pozna več. Šemijo se že moški in ženske (Sebeborci), staro in mlado z otroki vred (Vučja goma, Šalovci, Čepinci, Dolenci), »mladina« (Lipovci, Gančani, Beltinci) in tudi samo še otroci (Odranci).

Na Štajerskem so ponekod šemljenje opustili (Pohorje). Pri Sv. Kunigundi (150)¹⁵ se je včasih kak fant še našemil v »košuto«. Zdaj tega ni več. Ni ga pa kraja na štajerskem, kjer bi se po starosvetno šemili samo še *fantje*. Po mnogih krajih se na svojo pest šemijo že *otroci*, navadno tako, da hodijo po vasi dopoldne, medtem ko je popoldan ali večer fantovski čas. Takšna je navada v celjski (96) in mariborski okolici (Dogoše, 81), na Bizeljskem (Pišce, 29, kjer se le poredkoma še naši kak posamezni fant, medtem ko šolarji prirejajo pravi pustni sprevod!), v ptujski okolici (Grajena, 38) in Slovenskih goricah (Bučkovci, 46; Videm, 100). Kraji, kjer se šemijo samo otroci, je malo: v šmarskem okolišu (Kostrivnica, Podplat, 126; Olimje, Virštanj, Rudnica, 54), na vzhodnem robu Slovenskih goric (Miklavž pri Ormožu, 74, kjer so se včasih šemili fantje in mošje; Vučja vas, 137; Boračova, 95), na južnem robu Haloz (Zetale, 3), na Kozjanskem (Šentvid pri Planini, 62).

Karkoli je odgovorov iz drugih krajev, pa vsi poudarjajo, da se poleg otrok šemijo tudi že — *ženske*. *Dekleta* se pojavljajo še poredkoma: v Slovenjem Gradcu (68), na Pohorju (Ribnica, 66), v Dravinjski dolini (Prihova, 39) v Vojniku (4), v Slovenskih goricah (Sv. Andraž, 65). V Zagorju ob Savi (90), pravi poročevavec, se šemijo samo »lahkožive ženske«, ki da jih ni veliko. V večini krajev pa je udeležba deklet pri šemskih običajih že povsem ustaljena: po vsem osrednjem Štajer-

¹² V mestni kulturi se je razkroj končal že s koncem srednjega veka. Renesansa je maskiranim ženskam na široko odprla vrata karnevalov v Benetkah, Rimu, Parizu in drugod!

¹³ Izčrpno obdelavo gradiva hranim za bodoče večje delo.

¹⁴ Vprašalnice Inštituta za slovensko narodopisje, žal, niso našle odziva v Prekmurju! Podatke sem zato poiskal v odgovorih na »Poskusno vprašalnico« za Etnološki atlas Jugoslavije (Etnološko društvo Jugoslavije, Komisija za etnološki atlas, Zagreb), katerih kopije hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. — Za polpretekli čas informira Palko Gal, Pustni običaji v Slovenski Krajini, v: Ljudski glas 2 (Murska Sobota 1950), št. 9, 2. marec, str. 4, toda *nosivci*, žal, niso jasno razvidni.

¹⁵ Številka v oklepaju pomeni tekočo številko izpolnjene vprašalnice v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani.

skem od Sevnice (147) preko Dobjega (120) in Kalobja (30) do severnega roba celjskega okoliša (Frankolovo, 97; Smartno v Rožni dolini, 107; Vitanje, 34), proti Šoštanju (Zavodnje-Šentvid, 64) in proti Hrastniku (Marno, 22). Redkejši so primeri na vzhodu (Slovenske gorice: Sv. Barbara, 48; Središče, 51). Dekleta se pojavljajo tudi med korantji na Ptuj-skem polju (Sv. Marjeta, 5). Tu so si, kakor znano, »Vile« in »Morska deklica« ustvarile celo nekakšno izročilo, čeprav so nastale šele med obema vojnama.

Drugod se dekletom pridružijo tudi *poročene žene*. Za mesto Brežice (27) to ni nič nenavadnega. Laško (14), kjer se tudi šemijo »ženske vseh starosti«, vpliva na svojo okolico: v Št. Rupertu (119) se šemijo »posebno omožene žene« (!). V svetu odmaknjeni Mariji Reki (21) se šemijo kmetice. Žene se šemijo tudi v Dolu pri Hrastniku (23) in v Novi cerkvi nad Celjem (150). Na Črešnjici pri Frankolovem (91) gredo v maskare poleg deklet le mlajše žene, prav tako v Čadramu (53). V porečju Dravinje (Poljčane, Studenice, Makole, Laporje, 98) spremlja poročene žene, če se našemijo, zmerom kak sorodnik. Na Dravskem in Ptujskem polju se dekletom kaj rade pridružujejo žene: v Markovcih (141) sicer le »razposajene ženske«, v Zavrchu (121) »največ vdove in stare device«, pri Sv. Lovrencu (67) pa celo »mlajše ženske z otroki«. Podobno velja za štajerski vzhod (Slovenske gorice: Velka, 18; Sv. Jurij ob Ščavnici, 65) in za zahodno Štajersko (Mozirje, 122; Bočna, 134; Gornji grad, 42).

V Mežiški dolini je še nekaj fantovskega šemljenja (Ravne 113, 75), toda tudi tu že nastopajo otroci, le ženske je videti poredkoma; na kmetih se našemijo dekleta le za domači ples. Drugače je v Prevaljah (82), tu se šemijo povprek žene, možje in otroci do 12. leta; pozneje otroci ne smejo blizu, sicer »jih v peč stiščijo«.

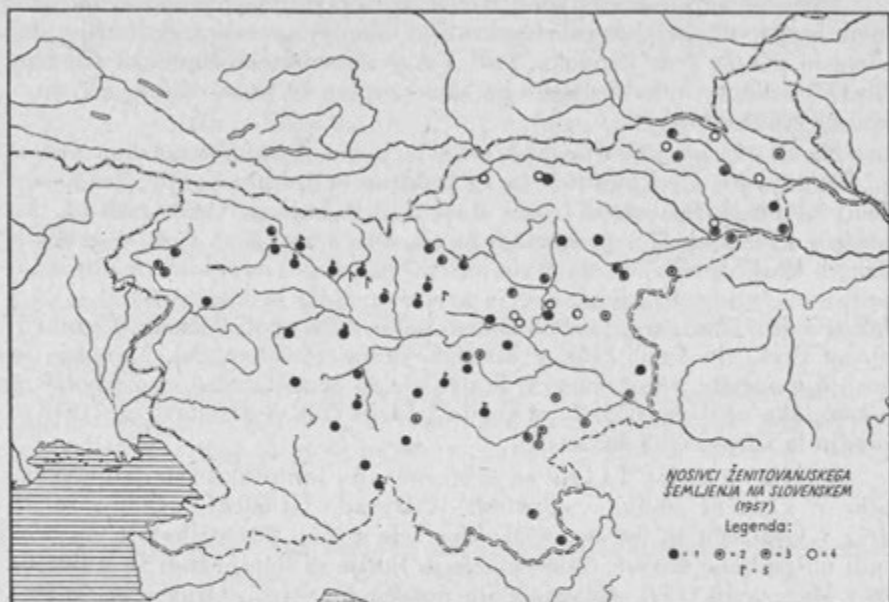
Na Gorenjskem si je samo Bohinj ohranil še nekaj krajev, kjer se šemijo *samo fantje* (Zgornja dolina — Stara Fužina, 140). Sicer pa se tudi v Bohinju že pojavljajo *otroci* (Bohinjska Bistrica, 136; Bohinjska Bela, 111). V Poljanski dolini so se nekdam res samo fantje šli »pustne šjeme«, a to je minilo in se ponekod (Četena ravan, 146) nihče več ne šemi ali pa se fantom že pridružijo otroci (Gorenja vas, 6). Otroci se pojavljajo tudi v Selški dolini (Železniki, 94), pa v Retéčah (35) in na Topolu (15, 40). Tudi naprej gor, v Kropi (84), v Trsteniku (55) in v Radovljici (124) se šemijo vsak zase fantje in otroci. Isto velja za kamniški konec (Sela, 9) in Črni graben (Brdo, 37). Značilnost Črnega grabna je, da se je stari običaj izpridil v zgolj beračenje: šemijo se »največkrat revnejši, da naberejo v cekar nekaj dobrot.«

Samo otroci se šemijo, na primer, v Komendi (36), kjer so se šli maskare do 1930 le odrasli. V Ovsišah (31) so se še pred leti šemili fantje in dekleta, dandanes so to docela prepustili otrokom. Isto se dogaja v Naklem (7), v Lancovem (2), na Bledu (95).

Šemam so se tudi na Gorenjskem mnogokje pridružile *ženske*. Ponekod so še redke (Velesovo, 86), drugod le nekmečke priseljenke (Črni graben, Tuhinjska dolina, 70). Značilen primer so Češnjice v Tuhinjski

dolini (70). Še pred leti so si fantje tod aplicirali že zelo redek atribut šemske preobleke, ki je v rabi le še na Balkanu, phallus. Danes je vse to pozabljeno, šemijo se po svoje otroci in ženske! V Moravčah (88) so se pojavile našemljena dekleta šele v novejšem času. Navada pa se je že udomačila v Preddvoru (123) in Ribnem (79). Mlajše ženske nastopajo na Breznici (43), »revne ženske« v Cerkljah (92), »ženske vsake starosti«

Legenda. — Zaplečovat ipd. hodijo našemljeni 1: fantje, 2: fantje in dekleta; šemijo se samo še 3: godci ali pa 4: nekateri izmed svatov; nastopa tudi 5: kamela (>brana« in podobno)

S.: Die Träger der Hochzeitsmaskereien in Slovenien

Es besuchen die Hochzeitsgesellschaft verummte 1: Burschen, 2: Burschen und Mädchen; es maskieren sich nur noch, 3: die Musikanten oder, 4: einige von den Hochzeitsgästen; es tritt auch, 5: die »kamela« oder »brana« (Habergeiss) auf

v Gorjah (19). »Poročene in neporočene« gredo v maškare v Domžalah (138).

Na Dolenjskem je bilo tudi moč ugotoviti samo dva kraja, kjer je šemljenje še izključno fantovska stvar: Stična (83) in Dobrnič (114). Okoli Ortneka (76) se za fanti posamezno pojavljajo našemljeni otroci, dobimo jih tudi v Beli cerkvi (101) in v dobrépoljski dolini (87). Samo otroci se šemijo na Kopanju (52) in v šentlovrenški okolici (50) pa proti Dolam pri Litiji (69).

Poredkoma se otrokom pridružujejo ženske v Stopičah (131), kar je očitno vpliv novomeške (99) soseščine. Po drugih krajih pa se poleg

otrok in fantov že šemijo dekleta: pod Kumom (148), na Krki pri Stični (88), okoli Roba pri Velikih Laščah (17) in na Gori pri Sodražici (25). Z dekleti gredo žene, predvsem mlajše, v Veliki Kostrevnici pri Litiji (13), v Skocjanu (16), v Šempetru pri Novem mestu (32), tudi na Kočevskem (Koprivnik, 24). V mestu Kostanjevici (11) sploh prevladujejo poročene nad dekleti.

Sicer razvoju odmaknjena Bela krajina je prav tako na prelomu kakor druge slovenske pokrajine. Šemijo se vseprek fantje, dekleta in mlajše žene (Preloka, 110). Fante in otroke srečujemo v Črnomlju (57) čez dan, mlade ženske pa samo zvečer. O fantovski šemski pravici ni več spomina.

Na Notranjskem pač velja ta pravica samo še za *dva kraja*: za Begunje pri Cerknici (61) in za Rakitno (47). Fantom (in včasih možem) se pridružijo *otroci* okoli Rovt nad Logatcem (142), medtem ko fante v Preserjeh (73) posnemajo otroci šele v novejšem času. V mnogih drugih krajih prihajajo na cesto našemljeni otroci dopoldne, medtem ko se fantom pridružijo popoldne in zvečer *dekleta* in mlajše *žene*: tako v Loški dolini (Stari trg, 112, 10; Babno polje, 108), okoli Rakeka (Cajnarji, 8), na Pivki do Vrem (56), v Bistriški dolini (Jelšane, 26). Marsikje se šemijo, po sodbi poročevavcev, le dekleta in žene, ki niso na najboljšem glasu, tako na Uncu (59) in v Spodnji Idriji (72). V Hrenovicah (143) se šemijo le »drzna« (!) dekleta.

V Slovenski Istri se je starodavno fantovsko šemljenje ohranilo v klasični obliki v *Brkinih* (Podgrad, Hrušica),¹⁶ dobro se še drži v Gračišču in Sočergi (45), kjer šele zadnji čas prihajajo na ples tudi našemljene ženske. Samo možje in fantje se šemijo tudi še v Borštu in v Marezigah (139), polagoma jih posnemajo otroci. Drugod se že pridružijo dekleta (Korte, 133; Kubed, 49) in žene (Sodniki, Božiči, Hrovatini, 144).

Na Krasu se zavzamemo. Kljub bližini Trsta in njegovega nedvomnega razkrajalnega velemestnega vpliva, morda pa prav iz narodnoobrambnih razlogov so po kraških vaseh posebno v okolici Trsta »fantovske« še danes izredno trdne. Vzporedno s fanti se tod sicer že šemijo tudi otroci, toda fantje se trdno drže svojega izročila in delež žensk je povsod malenkosten ali ga pa ni. Primer take »fantovske« je v Zgoniku (106).¹⁷ Otroci se pojavljajo, a zmerom ločeno od fantov, v Vogljah in Repentabru (133), v Saležu (104), v Šempolaju (105), više gori pa v Tomaju, Dutovljah (1) in v Senožečah (20). Šele prav zadnje čase, pa še to

¹⁶ Gradivo v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (Branko Mahne, Skoromati v Hrušici v Brkinih. Tipkopis), sig. II. 127.

¹⁷ Do danes živi tod »fantovska« (fantovska družba, fantovščina). Vsak fant plačuje zanjo od svojega 14. leta do poroke. Plačilo se pobira v gostilni. Kdor je plačal, se sme na pustno nedeljo (!) udeležiti zбора, ki ga skliče fantovski župan. Po *izvolitvi novega župana* se domenijo glede *sprevoda »šjem«*, ki hodijo na pustni torek od jutra do petih popoldne po vasi.

poredkoma, se šemijo ženske npr. okoli Sežane (Povir, 145) in v Nabrežini (135).

Trdoživost arhaičnega izročila sega tudi na Goriško. Fantovsko šemljenje je tu še *globoko vkoreninjeno* v Volčah (103), v Drežnici (12), na Sedlu pri Kobaridu (80), v Soči (77). V Kobaridu (127) samem se sicer že pojavljajo našemljeni *otroci*, tako tudi v Breginju (78), kjer so fantje pred leti odnehali in so se včasih šemile »tudi bolj imenitna dekleta« (1). Šele v Kneži pri Mostu na Soči (125) se med šemami poleg otrok in fantov pokažejo tudi *ženske*.

Brdca so zanimivo ozemlje. Starega izročila o *fantovski šemski pravici* se še drže v Kojsem (116), v Gradnem (129), v Medani, Fojani in na Dobrovem (128). Na drugi strani pa imamo kraje, kjer se šemijo samo ženske (!): v Biljani, Golembrdu, Neblu, na Cerovem (28). Samo v Kozini (28) opazamo našemljene fante skupaj z našemljenimi dekleti.

Beneška Slovenija, stoletje odtrgana od matičnega narodnega telesa, neizčrpna zakladnica starosvetnosti, nadaljuje, bi rekli, zanimivo dvojnost, ki smo jo ugotovili v Brdih. Poleg fantovske družbe, ki se šemi, se šemi zase tudi družba deklet.¹⁸ Pojav je vreden natančnejše raziskave.

Pregled končajmo v Kanalski dolini. Tudi tod se šemijo v »puste« še zmerom le fantje, le v zadnjem času se med njimi pojavljajo, kakor evfemistično piše poročevavec, »bolj pogumne ženske« (Ukve, 132).¹⁹

Dodajmo temu pregledu še bežno podobo nosivcev običaja pri *ženitovanjskih šemljenjih*.

V že omenjeni vprašalnici št. 5 vsebuje III. odstavek (Godčevske maske) naslednja vprašanja:

1. Ali nastopajo pri vas maskare tudi na gostijah? (Da — ne.)
2. Kdo se našemi?
3. Kako se našemi?
4. Kdaj nastopi pri gostiji?
5. Kakšen je namen šemljenja?

Ženitovanjske šeme (zapléčvarji, voglárji, prézci, šéškarji idr.) se pojavijo, kakor znano, pred hišo, kjer je gostija, zmerom le zvečer, v temi, ko gre ura proti polnoči. Poročila se ujemajo z vsem, kar vemo o maskah-rajnikih.

¹⁸ Prijazno sporočilo dr. Milka Matičetovega, Ljubljana.

¹⁹ Velika škoda je, da gradiva s Slovenske Koroške doslej ni bilo mogoče zbrati. — Za polpreteklo dobo informirajo H. L'Estocq, Unterkärntner Brauchtum, v: Carinthia I 120 (Klagenfurt 1930) zv. 4—5, 150—175, posebno pa Oswin Moro, Maskenbräuche in gemischtsprachigen Dörfern Oberkärntens, v: Carinthia I 125 (Klagenfurt 1935) 211 sl., in tudi Georg Graber, Volksleben in Kärnten. Graz 1941, 194—205. Kot nosivci izstopajo še *fantje*.

Tako je marsikje ohranjena prvotna vera, da prinašajo zaplečvarji srečo novoporočencema (Unec, Rakek, 59). Na Pivki (56) so bili zmerom dostojno našemljeni, molčeči, so s pismom prosili za dovoljenje, da smejo vstopiti, so zaplesali, nato pa se priklonili novoporočencema in spet molče odšli. Zanimivo je poročilo iz Sore-Topola (40), da so prihajali zaplečvarji našemljeni samo h gostijam v predpustnem času; na gostije v drugih časih maškar ni bilo. Maskiranje je bilo ponekod le še nakazano. Tako so si fantje v Bohinjski Beli (111) zagrinjali samo obraz. V Vitanju (34) so si ga zakrivali s črnim papirjem in oblekli narobe suknjo; v Rovtahn nad Logatcem (142) so se našemili samo toliko, da jih niso spoznali. Na Kopanju (52) so pili, jedli in plesali, a večinoma molčali; če je kateri vendarle spregovoril, je spremenil glas. Drugod pa so se šemili za gostijo prav tako kakor o pustu. V Laškem (14) so si za klobuk pritrdili dolge papirnate trakove, kot jih nosijo panonski pozvačini. V pretežni večini primerov so šeme prignale s seboj žival, ki so jo prodajali in nazadnje »ubili«. Skoraj dosledno jo imenujejo *kamelo* (na Gorenjskem 11-krat, na Dolenjskem 3-krat, na Notranjskem prav tako). Samo poročilo iz Komende (36) dodaja stari naziv »brna«. Prvo poročilo s Štajerskega (Kostrivnica, Podplat, 126) živali ne imenuje, drugo (Mala Nedelja, 67) ji pravi »rusa« ali »brna«.²⁰

Fantovska pravica do šemljenja pri zaplečvanju je, kakor kaže, trdnejša kakor pravica pustnega šemljenja. Od 73 odgovorov jih 33, torej skoraj *polovica*, navaja kot nosivce *samo fante*. Vendar prihajajo zmerom bolj tudi dekleta zraven (25 odgovorov), celo otroke videvajo kljub pozni uri (1 odgovor). Pogosto pa zaplečvanje izostane. Našemijo se godci (11 odgovorov) ali pa bližnji sorodniki med svati ali taki, ki niso bili povabljeni (3 odgovori). Velike kmečke gostije pa danes ginejo, zato tudi zaplečvanja ni več. Kjer pa še lahko zaplečvajo, sta arhaični obredni položaj in vloga fantov omajana, ker ga prekrivajo dekleta.

S tem izgublja zaplečvanje prvotni pomen in ostaja samo način, da mladina, ki ni bila povabljena med svate, vendarle pride na svatbo, tam zastonj pije in pleše. Ob tem čisto utilitarističnem namenu in pri drugačnih nosivcih, ženskah, pač o arhaični nalogi zaplečvanja ni več ne duha ne sluha.

Če na kratko povzamemo stanje, kot ga prikazuje vprašalnica leta 1956, se nam pokaže tale podoba:

Vzhodna Slovenija se je privilegiju fantovskega šemljenja o pustu *odpovedala*. Poleg fantov se pojavljajo novi nosivci običaja: *otroci, dekleta, žene*.

Osrednja Slovenija (Gorenjsko, Notranjsko) si je ohranila *redke primere*, da se o pustu po starosvetno šemijo samo fantje (Bohinj,

²⁰ Poročevavec za Šentlovrenc na Dolenjskem in za Dole pri Litiji (50) izrecno dodaja, da so pri njih *kamelo* sicer prignali na gostijo, *nikoli pa se ni pokazala o pustu*.

Z razstave slovenskih ljudskih mask

Zgoraj: Borov oče (Prekmurje) — Pust iz Drežnice (Primorska); spodaj: maske cerkljanskih laufarjev (Primorska)

Rakitna, Begunje). Vdor novih nosivcev — kakor zgoraj — je zmerom številnejši.

Za čuda *trdno* je fantovsko izročilo v zahodni Sloveniji. Ze v Slovenski Istri se krepko drži (Brkini, Koprsko). Neverjetno močno je zasidrano na Tržaškem Krasu. Žilavo se ohranja na Goriškem in deloma v Brdih.

Pri ženitovanjskem šemljenju je stanje za spoznanje boljše. V skoraj polovici primerov so nosivci še zmerom fantje. Zaradi skromnejših ženitovanjskih navad pa bo zaplečvanja kmalu konec.

Pri pustnih šemljenjih so kraji z izključnim fantovskim šemljenjem le izjema. Tudi ti se ne bodo mogli dolgo ustavljati. Ob korantih se že podijo po vešnicah našemljene ženske! Koranti sami pa se drže in se bodo še držali, ker so skomercializirani.²¹

Na splošno velja, da bo sprememba nosivca razjedla tradicionalna, arhaična šemska obredja. Nastalo bo nekaj novega, prav tako človeški naravi ustrezajočega. Toda to novo bo verjetno zanimalo bolj kulturnega zgodovinarja kakor etnologa.

Zusammenfassung

ÜBER DIE TRÄGER DER SLOWENISCHEN MASKENBRAUCHE

Nach allgemeingültigen Feststellungen über den Ursprung des Maskenwesens hebt der Verfasser den Mann als ursprünglichen Maskenträger hervor. Die Jünglingsbünde (>Knabenschaften<), die als Träger der überlieferten Maskenbräuche in den letzten Jahrhunderten auftraten, sind im Zerfalle begriffen. Kinder, Mädchen und sogar Frauen dringen ins Maskenwesen ein. Da sie im allgemeinen die überlieferten Formen nicht übernehmen, bedeutet dies den Verfall der überlieferten Maskenbräuche überhaupt.

Die slowenischen Maskenbräuche erleben diese Entwicklung besonders seit dem Ende des zweiten Weltkrieges. Der Verfasser beweist es an Hand von Beantwortungen zweier Fragebogen, welche das Institut für slowenische Volkskunde an der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana in den Jahren 1956 bzw. 1957 seinen Gewährsleuten vorgelegt hatte.

Es geht daraus Folgendes hervor:

In der slowenischen Untersteiermark wird kein Ort mehr vermerkt, wo die Burschen allein als Maskenträger auftreten. Vielerorts maskieren sich die Schulkinder vormittags, während die Burschen nachmittags und abends erscheinen. In der Mehrzahl der Orte kommen schon Mädchen und sogar verheiratete (jüngere) Frauen hinzu.

Im jugoslawischen Teile Kärntens (Mežiška dolina — Miestal) ist bei der bäuerlichen Einwohnerschaft die überlieferte Ordnung noch ziemlich erhalten geblieben, indem sich jedoch die Knappen und die Arbeiter nicht mehr daran halten: da maskiert sich alles, Burschen, Männer, Mädchen, Frauen und Kinder (bis zu 12 Jahren).

Im Krainer Oberlande (Gorenjsko) wird das Alleinrecht des Maskierens der Burschen im Oberen Bohinjer Tale gewahrt, andernorts gesellen sich

²¹ In to je druga nevarnost. Na isti poti kakor koranti so lavfarji iz Cerknega, za njimi bi jo rade ubrale dobrepolske mäckkare.

auch schon die Mädchen zu den Burschen, hie und da maskieren sich aber auch nur noch die Schulkinder.

In *Unterkrain* (*Dolenjsko*) wurden nur noch zwei Ortschaften festgestellt, wo lediglich die Burschen das alte Maskenrecht ausüben, sonst kommen schon Schulkinder hinzu, hie und da auch schon Mädchen.

Weisskrain (*Bela krajina*) mit seinen zahlreichen dinarischen Einwanderern aus der Türkenzeit zeigt keine Spur eines althergebrachten Maskenrechtes. Es maskiert sich alles: Burschen, Kinder, Mädchen und junge Frauen.

Innerkrain (*Notranjsko*) weist noch zwei Ortschaften mit exklusiven Burschenmaskereien auf. Immer öfter maskieren sich Schulkinder. Mädchen und Frauen in Masken geniessen jedoch keinen guten Ruf.

Das 1918—1945 von Italien besetzte Westslovenien hat im Vergleich mit den östlichen Landschaften die überlieferten Maskenordnungen viel besser bewahrt.

In *Slovenisch-Istrien* gibt es Landstriche mit streng eingehaltenem Maskenrecht der Burschen (*Brkini* und das Hinterland von *Koper*), allerdings treten in letzter Zeit hie und da auch schon Schulkinder und sogar Mädchen in Masken auf.

Der *Karst* (das *Triester Hinterland*) verblüfft uns mit seinen straffen Burschenschaften, die — vor den Toren *Triests* — nach althergebrachter Weise die slovenischen Maskenbräuche wahren. Hie und da maskieren sich nebenbei wohl auch Schulkinder, die Beteiligung von Mädchen ist jedoch kaum zu erwähnen.

Auch das *Görzerland* (*Goriško*) weist Ortschaften mit zäh eingewurzelttem Maskenrecht der Burschen auf. Der Anteil der Kinder bei Maskenumzügen ist gering, Mädchen kommen dabei fast gar nicht vor.

Die nebenan liegende Hügellandschaft der *Brda* (*Collio*) weist bezeichnenderweise Ortschaften mit ausschliesslichen Burschen- und solche mit ausschliesslichen Mädchenmaskereien auf.

»Mädchen-Maskenbünde« trifft man desgleichen in *Venetisch-Slovenien* (*Beneška Slovenija*, in Italien) an. Das Phänomen lädt zu einer gesonderten Untersuchung ein.

Im *Kanaltale* (*Kanalska dolina*, in Italien) maskierten sich bis unlängst nur die Burschen.

Masken besuchen, wie bekannt, in den späten Abendstunden auch die Hochzeitsgesellschaften. Auch ihr Besuch beruht auf uraltem Geisterglauben und kann in den letzten Jahrhunderten als Recht und Pflicht der Burschenschaften angesehen werden.

Dies bestätigen Angaben aus den schon erwähnten Erhebungen des Institutes für slovenische Volkskunde. So besteht noch vielerorts der Glaube, dass die vermummten Burschen dem jungen Paare Glück bringen. Sie traten immer sehr höflich und stillschweigend auf, tanzten ein wenig, verneigten sich vor dem jungen Paare und verschwanden. In der Mehrzahl der Fälle treten sie jedoch noch heute mit einem der Habergeiss ähnlichen »Tiere«, auf, welches meistens »kamela« genannt wird und mit welchem eine komische Szene aufgeführt wird.

Die »Hochzeitsmasken« sind nun auch dem Verfall geweiht. Einerseits reden grosse Bauernhochzeiten in altem Stile immer seltener, andererseits aber gesellen sich zu den Burschen in ansteigendem Masse Mädchen, womit der ursprüngliche Sinn der Hochzeitsmasken verdreht und zur ganz gewöhnlichen Belustigung erniedrigt wird.

Die wesentlichen Veränderungen im Trägertum der slovenischen Maskenbräuche bringen unabwendbar den Zerfall des überlieferten Maskengutes mit sich. Die Vermummungen bleiben wohl bestehen, weil sie einer menschlichen Notwendigkeit entsprechen. Doch dürfte ihnen in Zukunft der Kulturhistoriker mehr Interesse entgegenbringen als der Volkskundler.